

Међународни тематски зборник

**ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ
1912/1913. ГОДИНЕ: ДРУШТВЕНИ
И ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СМИСАО**

(ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ОСЛОБОЂЕЊА
СТАРЕ СРБИЈЕ И МАКЕДОНИЈЕ 1912)

Књига I

Приредио
Проф. др Александар Растовић

Филозофски факултет
Ниш, 2013.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Предговор / Preface	13
Славенко Г. Терзић ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ СМИСАО ОСЛОБОЂЕЊА СТАРЕ СРБИЈЕ И ВАРДАРСКЕ МАКЕДОНИЈЕ Civilizational Sense of Liberation of the Old Serbia and Macedonia	15
Ема Љ. Миљковић КРАЈ „НАЈДУЖЕГ ВЕКА ИМПЕРИЈЕ“: ОСМАНСКО ЦАРСТВО УОЧИ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА End of the Longest Century of the Empire: Ottoman Empire on the Eve of the Balkan Wars	23
Академик Владимир М. Стојанчевић СРБИЈА И ГРЧКА О ПРОБЛЕМИМА БАЛКАНСКОГ РАТА 1912-1913. ГОДИНЕ Serbia and Greece. About the Problems of the Balkan Wars 1912/1913.	31
Abidin M. Temizer THE ARMY OF SERBIA ACCORDING TO THE OTTOMAN SOURCE (1912–1913) Српска армија према отоманским изворима	47
Максим Ю Анисимов СЕРБИЈА В ПЕРВОЙ БАЛКАНСКОЙ ВОЙНЕ В ДОНЕСЕНИЯХ РУССКИХ ДИПЛОМАТОВ Србија у Првом балканском рату у извештајима руских дипломата	57
Александар П. Растовић БРИТАНСКА ПОЛИТИКА ПРЕМА СРБИЈИ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ British Policy toward Serbia in the First Balkan War	73
Димитър В. Атанасов НАЦИОНАЛНАТА ТЕРИТОРИЈА И НАЦИОНАЛНИЈАТ ПРОЕКТ: БЪЛГАРИЈА И СЪРБИЈА (1878 – 1912Г.) National Territory and National Project	87

Душко М. Ковачевић ДИПЛОМАТИЈА ЦАРСКЕ РУСИЈЕ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА БАЛКАНСКОГ САВЕЗА И ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА (1911-1913) Diplomacy of Imperial Russia at the Time of Creation Balkan Alliance and First Balkan War	107
Дарко Р. Танасковић ИЗМЕЂУ ИСТОРИОГРАФИЈЕ И ИДЕОЛОГИЈЕ ИЛИ ТУРСКО ВИЂЕЊЕ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА Between Historiography and Ideology: Turkish Sightings of First Balkan war	117
Александар Ђ. Кадијевић ОДЈЕЦИ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА У СРПСКОЈ АРХИТЕКТУРИ Echoes of First Balkan War in Serbian Architecture	127
Jaroslaw R. Rubacha THE BULGARIAN ARMY IN THE FIRST BALKAN WAR AS PRESENTED IN THE POLISH DAILY PRESS (on the example of the newspaper <i>Czas</i>) Бугарска армија за време Првог балканског рата у Пољској дневној штампи (пример листа „ <i>Chas</i> “)	145
Ugur I. Özcan OTTOMAN PRISONERS OF WAR AND THEIR REPATRIATION CHALLENGE IN BALKAN WARS Турски војни заробљеници после Првог балканског рата и питање репатријације	159
Миле С. Бјелајац ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈА ИНСТРУМЕНТАЛИЗАЦИЈЕ–УПОРНО ОЖИВЉАВАЊЕ ПРОПАГАНДНЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ О ДОБРИМА И ЛОШИМА НА БАЛКАНУ ТОКОМ И НЕПОСРЕДНО ПОСЛЕ БАЛКАНСКИХ РАТОВА Instrumentalization of Instrumentation: Carnegie Report Abuse about Crimes 1913 at the early of 90'es	183
Иван Б. Мијатовић ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ - СРПСКИ РАТНИ И ОПЕРАЦИЈСКИ ПЛАН The First Balkan War-Serbian War and Operation Plan	205
Милић Ј. Милићевић ЧЕТНИЧКА АКЦИЈА НЕПОСРЕДНО ПРЕ ОБЈАВЕ И ТОКОМ ПРВИХ ДАНА СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА 1912. ГОДИНЕ Comitadji (Chetnik) Action on the Eve and During the First Days of War 1912.	221

Милун С. Стијовић КОСОВО И МЕТОХИЈА УОЧИ БАЛКАНСКОГ РАТА (према извештајима Српског конзулата у Приштини) Kosovo and Metohija on the Eve of the First Balkan War (According to Reports of the Serbian Consul in Pristina)	235
Урић В. Ненад ПОКУШАЈ АУСТРОУГАРСКЕ ДА СКЛОПИ ЦАРИНСКИ САВЕЗ СА СРБИЈОМ НА ПОЧЕТКУ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА Austria-Hungary attempt to Create Custom Union with Serbia at the Beginning of the First Balkan War	247
Милоје В. Пршић „РАТНИК“ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ Content of the Journal "Ratnik" about the Balkan Wars	275
Божица Б. Младеновић Мирослав Д. Пешић ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ У МЕМОАРИМА ПАВЛА БЛАЖАРИЋА The First Balkan War in Memoirs of Pavle Blažarić	287
Јован М. Пејин ОДЈЕК ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА У КИКИНДСКИМ И НОВОСАДСКИМ КАЛЕНДАРИМА ЗА 1913. ГОДИНУ Serbian Calendars from 1913. in Southern Hungary and Liberation of Old Serbia and Macedonia	301
Љубодраг А. Поповић АРХИВСКА ГРАЂА О БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА У АРХИВУ СРБИЈЕ An Untapped Sources for History of the Balkan Wars	313
Јована Д. Шаљић МУСЛИМАНИ У ОСЛОБОЂЕЊУ СРБИЈЕ 1912/1913: од мита до стварности Moslems in Liberation of Serbia (1912/1913): From Myth to Reality	325
Биљана Љ. Стојић ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ У ОЧИМА ФРАНЦУСКОГ ЈАВНОГ МЊЕЊА The First Balkan War As Seen By the French Public Opinion	341
Дејан С. Микавица ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ У ПОЛИТИЦИ СРПСКИХ ЛИБЕРАЛА У ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ The First Balkan War in Policy of Serbian Liberals in Southern Hungary	357

Предраг В. Пузовић ПОМОЋ ЦРКВЕ И СВЕШТЕНСТВА НАШОЈ ВОЈСЦИ И ПОСТРАДАЛИМ ПОРОДИЦАМА У БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА 1912/1913. ГОДИНЕ Support of Church and Clergy to our Army in the Balkan Wars	371
Салих М. Селимовић УЛОГА КОМИТСКОГ ПОКРЕТА У ОСЛОБОЂЕЊУ РАШКЕ ОБЛАСТИ (НЕКАДАШЊЕГ НОВОПАЗАРСКОГ САНЦАКА) 1912. ГОДИНЕ Role of Comitadji Movement in the Liberation of the Raska (Former Novopazarski sanjak) 1912.	387
Тибор Пал ЛАЈОШ ТАЛОЦИ (THALLOCY LAJOS) О БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА (1912/1913.) Lajos Thalloczy about the Balkan Wars (1912/1913). On the Ground of his Diary	399
Александра М. Колаковић ФРАНЦУСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ И БАЛКАНСКИ РАТОВИ (1912–1913) French Intellectuals and the Balkan Wars (1912-1913)	413
Гордана Ј. Гарић Петровић ПОЉОПРИВРЕДА У ОБЛАСТИМА ОСЛОБОЂЕНИМ 1912. И 1913. ГОДИНЕ ПРЕМА ПИСАЊУ ТЕЖАКА И ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ The Balkan Wars and Liberation of Provinces on the sites of "Zemljoradnicka zadruga" and "Tezak"	429
Mirjana O. Marinković OMER SEJFETIN I BALKAN Memories of Omer Seyffetin from the First Balkan War	451
Andrzej J. Malinowski OPERATION OF THE SERBIAN ARMY DURING THE FIRST BALKAN WAR (OCTOBER-NOVEMBER 1912) IN THE POLISH DAILY PRESS BASED ON THE NEWSPAPER „CZAS” Операције српске армије за време Првог балканског рата у пољској дневној штампи на основу листа Час	463
Елена Г. Кострикова ПЕРВАЯ БАЛКАНСКАЯ ВОЙНА И РОССИЙСКОЕ ОБЩЕСТВО. КОРРЕСПОНДЕНТЫ РУССКИХ ГАЗЕТ НА ТЕАТРЕ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ Руско друштво и балкански рат: дописници руских листова на ратишту	473

Дејан Д. Антић ИЗВЕШТАВАЊЕ ЛИСТА „ПОЛИТИКА“ О ПРИЛИКАМА У ПРЕДВЕЧЕРЈУ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА Reporting of Newspaper “POLITIKA” about the Circumstances at the Beginning of the First Balkan War	485
Ivan I. Balta DOGADJANJA U SLAVONIJI I GRADU OSIJEKU PRIJE, ZA I POSLIJE BALKANSKIH RATOVA Developments in Slavonia, and Osijek Town, before, during and after the Balkan Wars	501
Војцех С. Шћепански АЛБАНЦИ У ИЗВЕШТАЈИМА ЈАШЕ ТОМИЋА ИЗ ПРВОГ БАЛКАНСКОГ РАТА(1912/1913) Albanians in the Reports of Jaša Tomić from the First Balkan war	517
Владимир Г. Алексић ЖЕГЛИГОВО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ Žezligovo in the Middle Age	527

МУСЛИМАНИ У ОСЛОБОЂЕЊУ СРБИЈЕ 1912/1913: од мита до стварности

Сажетак: Рад се бави питањем учествовања муслимана у српској војсци током балканских ратова тј. околностима и догађајима који су узроковали појаву муслиманских добровољаца у српским, пре свега четничким, одредима, али и у редовној српској војсци. У раду је посебно стављен акценат на буђење новог српског националног духа код једног дела босанско-херцеговачке муслиманске омладине, као и њихове опште тежње ка идејама уједињења, српства и југословенства, које су их на крају и одвеле на бојна поља балканских ратова.

Кључне речи: Балкански ратови, муслимани, Срби, четнички покрет, Мустафа Голубић, Осман Ђикић, Србија, Босна и Херцеговина, Турска, Аустроугарска

У ратним годинама 1912. и 1913. излазио је у Београду часопис пуног назива *Илустрована ратна кроника – часопис о догађајима балканског рата*. Часопис је излазио два пута недељно, четвртком и недељом, и садржао је ратне извештаје, дневнике, репортаже, често праћене тематским или фотографијама са терена. Била је то новина која се са бројним извештајима, описима и репортажама самих учесника у рату, што припадника редовне војске, што четничког покрета, могла похвалити праћењем рата уживо; рата који је у тој 1912. години, ујединио цео Балкан. Уводни текст првог броја часописа, под насловом „Зашто ратујемо?“ почиње следећим речима: „Од како су Турци прешли из Азије у Европу, од тада је настала велика драма балканских народа. Од Саве и Дунава до Јегејског мора, и од Црног мора до Јадранског мора, исламски Полумесец се диже а хришћански Крст паде, и широм те огромне, плодне и лепе просторије, Азијати бацише у ропске ланце Србе, Бугаре и Грке.“² Било је јасно да је Балкански рат не само рат за слободу, национална и грађанска права, или територију, већ да је то рат две вере, рат крста и полумесеца, како га је народ, што хришћански што муслимански, углавном

¹ jovanasaljic@yahoo.co.uk

² „Зашто ратујемо?“, *Илустрована ратна кроника – часопис о догађајима балканског рата*, бр. 1, Београд 1912, 1.

и доживљавао. Последњи напор хришћанских народа Балкана да потисну вишевековну доминацију ислама са своје територије, да, како се говорило, Азијате врати Азији, и ослободе се турског муслиманског јарма. Ратна пропаганда у циљу подизања и јачања морала становништва и војске логично је текла у овом правцу и у том смислу посматрана, не треба да чуди реченица младог четничког добровољца забележена управо у *Кроници*: „Ја сам био сав занесен. Био сам заборадио на глад, на бол и на смрт и само сам мислио на страшну освету, освету коју ћу извршити као Србин, осветник косовски.”³ Оно што може да зачуди јесте чињеница да је ова реченица изговорена из уста једног младог муслимана. Муслимана пореклом из Стоца у Херцеговини, матуранта београдске Реалке по имену Мустафа Голубић. Иако касније завидне каријере и живота по коме би се могао роман написати, Мустафа Голубић, звани Мујкате, 1912. године напушта школу и као добровољац одлази у четнички регрутни логор да се бори за ослобођење Србије. Своје ватрено ратно крштење имао је у лапском одреду четничког војводе и капетана Војислава Танкосића. Догађаје који су га током борби у овом одреду пратили описао је управо у поменутом часопису у коме је у наставцима излазила његова ратна репортажа под насловом „Са четом до Призрена” као и „Комите у боју”. Почев од чувене тродневне битке на Мердару као увод у сам рат, па даље ка Приштини и Призрену, Голубић је, осим описа борби и акција које су током рата спроводили, повремено у текстове убацивао и своја размишљања на тему вере, нације и припадности роду. Један текст је карактеристичан у том смислу приказујући начин на који су размишљали он и њему слични, млади муслимани у борби за српску ствар: „Кад сам стигао на ивицу окуке, приказ који ми се пред очима указао, изненадио ме и охладдио. На три корака од мене седео је један мусломанин, пушио и нешто размишљао. Пушка му је лежала на страни у трави. Мој долазак је прекинуо његово размишљање, и он је гледао у мене и ја у њега. То је био човек мирна и готово безазлена израза на лицу, окруженом кратко подрезаном црном брадом са шареном чалмом на глави и у чакширама босанских мусломана. Одмах ми је било јасно да је босански мухаџир. Пошто сам са позадине био већ сигуран, узео сам мухаџира на око, да ме не би изненадио, и запитао га:

- Је ли ово српска шума или турска?
- Српска! одговорио је мухаџир.
- А од куд ти овде?
- Вал’ах баш да ти кажем откуд ја ту. Џемат баша ме поставио овде на бусију.
- И, јеси ли кога увребо?
- Јок вал’а никога. Ти си први наишао.
- Па зар се на бусији седи мирно и пуши, а?
- Имаш право вал’аи бил’а. Али сам се био осанисао па ми у памети

³ „Са четом до Призрена”, белешке четника М. Г., матуранта београдске Реалке, *Илустрована ратна кроника...*, бр. 13, Београд 1912, 11.

- изашла пред очи моја кућа у Босни.
- А шта си ти?, упитах га.
 - Ја вал'ах Турчин.
 - А знаш ли турски?
 - Јок ја.
 - Па ти не можеш бити Турчин.⁴
 - Липога ми дина, ја сам и био и остаћу Турчин, иншал'а!

Спустих пушку к ноzi, налактих се на њу и погледах залуталог брата. Мислио сам о томе колико је силан утицај ислама на тог бедника. Само због тога што клањају као и он [...] сматрао их је за браћу и пошао с њима, да се бори против своје праве браће. Размишљао сам шта да радим? Да га убеђујем да је на погрешном путу, значило би своју снагу ценити више од снаге векова. Док сам ја стајао тако у недоумици, мухаџир се почео помицати. У први мах нисам ништа посумњао и ја сам продужио да размишљам о жалосној судбини једног дела српског племена. Али се мухаџир диже и пође према пушци...Ја сам заборавио на братску крв и сетио се да смо у рату. Окинуо сам. Мухаџир се стропаштао, погођен у слепо око. Снужден и невесео продужио сампут према логору, и даље размишљајући о дубини мрака у коме се налази један део нашег племена."⁵

Иако у једном другом тексту Мустафа Голубић ову епизоду препричава само као убиство турског војника у заседи уз исти опис ситуације, али без разраде дијалога о родној припадности са „Турчином“⁶, Голубић је, најверо-

⁴ Овакво размишљање Мустафе Голубића показује и општеприхваћени став тога времена по питању националности који су муслимани српске, хрватске и пре свега југословенске оријентације узимали као један од најзначајнијих доказа јединствености сва три народа по питању нације и порекла – став да је за нацију и порекло меродаван језик. Ову теорију је међу муслиманима можда и најјасније изложио Шукрија Куртовић, српски добровољац у Балканским ратовима у својој књизи *О национализовању муслимана* о којој се и Јован Скерлић најласкавије изјашњавао: „За домовину, односно народност је мјеродаван језик и обичаји; вјера никако. Вјера означаје човјека као сједбеника дотичне науке; исламска вјера означаје муслимана, православна православног, католичка католика итд. док нам језик каже за човјека којему он народу припада. Кому је матерински арапски, значи да је Арап, кому је опет турски, значи да је Турчин... Наш је језик српски – значи да смо ми Срби.“ (Шукрија Куртовић, *О национализовању муслимана*, Сарајево 1914, 38).

⁵ „Комите у боју“, од једног комите, *Илустрована ратна кроника...*, бр. 11, Београд 1912, 15–16; Мустафа Голубић, „Комите у боју“, *Илустрована историја Балканског рата 1912–1913*, књига друга, Београд 1913, 56–57.

⁶ На овом месту Голубић поменути сусрет описује на следећи начин: „Тако сам дошао до једне велике окуке где наиђем на заседу. Један крупан Арнаућин, опуштених бркова са разрогаченим очима, очекивао је свој плен као дивља крволочна зверка... Арнаућин је седео пушећи лулу; торба и пушка биле су му поред њега. Мислио сам да сам већ дубоко зашао у Лабску долину те упитах тога човека које је народности; рекао је да је Турчин. Одговарајући на ово друго питање, тај Турчин из заседе скочио је, ухватио за моју пушку и уплашеним гласом рекао ми: - Немој, мој брајко! Ја одскочим назад и своју пушку истргнем му из руку. – Ни корака даље! Повикао сам Турчину али он мирно пође својој пушци. Први метак сам опалио али га само окрзнем... мој други куршум га је преврнуо; трећи му је огласио одлазак на онај свет“ („Са

ватније инспирисан стварним сусретом са турским војником у заседи, кроз овај, претпостављамо замишљени дијалог са својим сабратам и земљаком, желео да изкаже своје ставове и размишљања која су га као припадника муслиманске вере определила за српску нацију и као таквог, довела у предворје рата. Да није био усамљен у оваквим размишљањима, сведоче и други његови саборци, браћа по вери и нацији.

Иако њихов број и покрет није био масован, млади муслимани српске оријентације били су у потпуности одани циљу и земљи за коју ће се борити сматрајући је својом истинском матицом. Пријављивали су се као добровољци пре свега у четничке одреде. Главни четнички мобилизациони центри били су Прокупље, Врање и Рашка, а одабир будућих четника вршили су капетани Војислав Танкосић, Љубомир Вуловић и мајор Радоје Пантић.⁷ Војислав Танкосић је, кажу, био нарочито строг при одабиру, међутим, управо се код њега нашао и највећи број муслиманских добровољаца. Треба имати у виду и да се инсистирало на примању муслимана у редове српске војске. Из Врховног штаба стигла је препорука команданту Прве армије да се у војску примају Турци и Арнаути, „и то они који су служили у војсци“.⁸ Оно што је карактеристично је да су ти добровољци махом долазили, попут Мустафе Голубића, из Босне и Херцеговине што се свакако објашњава околностима које су ову покрајину задесиле у претходном периоду.

Ситуација у којој се нашло становништво Босне и Херцеговине и то пре свега оно муслиманско, током неколико деценија које су претходиле балканским ратовима, а које су у овој земљи обележене најпре окупацијом, а потом и анексијом земље од стране Аустроугарске, допринела је да се код једног дела, пре свега омладине, роди нови национални дух. Окупација Босне и Херцеговине представљала је својеврстан потрес за све три конфесије, међутим, док је католички елемент природно био најмање погођен новонасталом ситуацијом, за православни и муслимански окупација, а потом и анексија, представљала је праву катастрофу. Ипак, православним Србима било је утолико лакше што су, управљајући погледе према истоку, гледали у све јачу, национално хомогену матицу која је у то време представљала „најинтегрисанију националну заједницу међу Јужним Словенима уопште“⁹ са „најмногобројнијим и национално најсвеснијим народом на целом Југо-истоку Европе“.¹⁰ Са јаким националном пропагандом вођеном у окупираној покрајини, Србија је показивала да, иако немоћна да се директно супротстави моћној Аустроугарској, није заборавила на своје становништво преко Дрине, што је за локално

четом до Призрена“, белешке четника М. Г., матуранта београдске Реалке, *Илустрована ратна кроника...*, бр. 12, Београд 1912, 11–12).

⁷ Урош Шешум, *Четници у Првом балканском рату 1912. године* (рад у рукопису).

⁸ Милорад Белић, *Комитски војвода Војислав Танкосић*, Ваљево 2005, 36.

⁹ Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, 2, Београд 1989, 59.

¹⁰ Јован Скерлић, „Нови омладински листови и наш нови нараштај“, *Српски књижевни гласник*, књ. 30, св. 3, Београд 1913, 217.

православно становништво представљало макар зрно наде, била она реална или не. Католички елемент, са друге стране, одредивши се углавном за хрватство окретао се сопственој матици, док су муслимани у новонасталој ситуацији једини остали да подсећају више на некакво страно тело у сопственој средини, реликт прошлости невољан да из исте и изађе. Уплашени и дезорганизовани, притешњени „неверничком“ управом; разочарани у султана, али заробљени у својим исламским традицијама и обичајима, вековима удаљавани од националних борећи се за верске идеале, упирали су и даље очајничке погледе ка све слабијој Турској, свесни да им је и она ипак туђа. Оваква, без сумње цивилизацијска промена, најтеже је пала старијим генерацијама босанско-херцеговачких муслимана које су се, навикнуте на начин живота у оквирима исламског културног круга и османског друштва, у новој средини осећале потпуно изгубљено. Неспособне и невољне да предузму било шта, без икаквог ослонца са стране, препуштене саме себи, у стању незнања и потпуне апатије, бирале су радије пропаст него прилагођавање новонасталој ситуацији; ситуацији у којој је, како наводи Перо Слијепчевић „земља разривена сплеткама Аустрије... и где се Срби и Хрвати сваки дан свађају око тога чији су муслимани и чија је Босна.“¹¹ Једини покрет који су предузимали било је иселјавање у Турску, а било је и оних који су зарекли да неће више изаћи из својих кућа док „Шваба“ не напусти Босну и Херцеговину.¹²

Ипак, у овој и оваквој ситуацији стасавали су млађи муслимански нараштаји, студенти и ђаци који су у општем стању распламсавања национале свести и духа код своје браће и комшија, пожелели да не седе скрштених руку, скривени у сопственим авлијама попут својих очева, већ да и они буду нови људи за нова времена, национално освешћени и културно и духовно препорођени. Будила се Скерлићева омладина, онај њен муслимански део који „показује срећне склоности да се отргне од уско вероисповедне и националне политике старијих муслиманских нараштаја, и да се прилагоди модерним идејама и модерном животу“.¹³ Боривоје Јевтић, један од уредника омладинског листа *Српска омладина* који је излазио у Сарајеву од септембра 1912. до јуна 1913. године, а чији је власник био Смаилага Ћемаловић, председник мостарске општине и истакнути Србин муслиман, пише у Сарајеву да „живи национални дух омладине неће да трпи средњевековне стеге, још мање да буде равнодушан према политичким догађајима који се врше у самој земљи и који су се, после, извршили у балканским државама. То је донело охрабрење и наду; у исто време направило је прелом, данас сувише јасан између аустријских педагога који су имали задатак да убијају национални дух и омладине коју је занела струја општег националног дизања...“¹⁴ Скер-

¹¹ Перо Слијепчевић, *Млада Босна*, Напор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење, Сарајево 1929, 186.

¹² Хамза Хумо, „Осман Ћикић“, *Српски књижевни гласник*, XLVII, бр. 6, Београд 1936, 434.

¹³ Јован Скерлић, *нав. дело*, 215.

¹⁴ Перо Слијепчевић, *нав. дело*, 197.

лић, који је за анексију говорио да представља национални потрес који је „пробудио и оне који су мртвим сном спавали“ и ставио на ноге целокупну српску омладину,¹⁵ укључујући ту и младе муслимане, сматрао је да је управо овај нови дух који се „као грмљавина снаге и одушевљења проломио на бојним пољима на Пчињи, Лабу, Ибру и Вардару...“, водио ове младе људе у јесен 1912.¹⁶

Ова и оваква младеж стасавала је управо на Скерлићевим студијама *Омладина и њена књижевност* (Београд 1906), *Српска књижевност у 18. веку* (Београд 1909), али и на омладинским часописима као што су били *Зора*, затим *Побратимство*, *Босанска Вила*, *Отаџбина*, већ поменута *Сарајевска омладина* и часопис *Мусават* који је Смаилага Ћемаловић уређивао заједно са Османом Ћикићем, можда и највећим именом српског националног покрета међу муслиманима у Босни и Херцеговини. У овим часописима су сарађивали и Мехмед Зилџић, Хаџи Хамид Сврзо и друга имена српске муслиманске младежи. Цео трећи број Сарајевске омладине посвећен је рано преминулом Осману Ћикићу који је по речима Јована Скерлића „јасније но ико међу босанско-херцеговачким муслиманима осећао потребу напретка – насупротив јефтино опортунистичкој политици старих који се осећају ближи индијским муслиманима, алжирским Арабљанима и азијским Курдима но једнокрвним Србима и Хрватима, људима своје расе, свог језика, са којима су одувек били и са којима морају навек бити.“¹⁷ У чланку овог броја часописа под називом „Шта је хтео Осман?“ Хаџи Хамид Сврзо наводи следеће речи: „Реформа у политици, реформа у политичко-културним назорима, реформа у социјално-класним и економским приликама међу босанско-херцеговачким муслиманима, то су биле водиле његовог деловања“.¹⁸ И заиста, Осман Ћикић је био стожер, главни стуб окупљања напредне муслиманске омладине, национално-културни радник чија је поезија можда остала у сенци друштвено-историјске улоге коју је играо као реформатор, идеолог и васпитач младих муслимана у српском духу. Иако рођен у анационалној средини са свим обележјима средњевековног схватања вере и друштва, треба нагласити да је његов политичко-културни правац рада био пре свега национални. Он је тежио да муслимани дођу до сазнања о националној заједници са православнима и да једни у другима виде браћу по крви и пријатеље.¹⁹ Још као гимназијалац, Осман Ћикић се кретао у кругу сарадника књижевног часописа *Зора* у Мостару чији су главни носиоци били песници Алекса Шантић и Јован Дучић као и Светозар Ћоровић,²⁰ да би касније сарађивао и у *Босанској вили*, *Бранковом колу*, *Делу*, *Цариградском гласнику*, *Грађанину*, *Лучи*, *Србобрану*, *Колу*, *Звезди*,

¹⁵ Јован Скерлић, *нав. дело*, 217.

¹⁶ *Исто*, 220, 221.

¹⁷ *Исто*, 215.

¹⁸ Хамза Хумо, *нав. дело*, 435.

¹⁹ *Исто*.

²⁰ *Исто*, 437.

Дубровнику, Бехару, Гајрету.²¹ Нарочито су *Босанска вила* и њен уредник Никола Кашиковић настојали да окупљају што већи број српски оријентисаних муслиманских аутора у свом часопису. Тако већ од првог броја у *Вили*, осим Ђикића, пишу и Авдо Карабеговић Србин, поред Ђикића највећи протагониста српског национализма међу муслиманима, затим Авдо Карабеговић Хасан-бегов, Мехмед-бег и Риза-бег Капетановић, Омер-бег Сулејманпашић, шејх Сејфудин Кемура, Савфет-бег Башагић и други. Ђикићев песнички израз оствариван под утицајем Змаја, Ђуре Јакшића и Војислава Илића кретао се између пробуђеног новог националног духа и традиција муслиманске средине у којој се родио, што је нарочито било изражено у патриотској збирци песама *Побратимство* коју је 1900. године написао заједно са Омер-бегом Сулејманпашићем и Авдом Карабеговићем, а у којој прилаже и *Химну Срба Муслимана*. Вероватно увидевши да искључиво песнички рад није довољан и да ће преко листова и часописа моћи да оствари још већи утицај на своје сународнике, са Омер-бегом Сулејманпашићем покреће 1906. године у Сарајеву политички лист *Босанско-Херцеговачки гласник*. Након тога већ поменути *Мусават* у Мостару са Смаилагом Ђемаловићем, потом *Самоуправу* којој даје правац национално-класне борбе уз који је стао круг грађанске, национално-демократске омладине. Ипак, највећи успех и утицај остварио је као секретар друштва „Гајрет“ у Сарајеву, где преко истоименог часописа уноси међу муслиманску младеж интересовање за културно-просветна, социјална и литерарно-национална питања.²² Управо због тога што је цео свој кратки живот посветио подизању муслиманске младежи у просветном, културном и друштвеном погледу као и ширењу писмености и српске духовности и литературе, иако није дочекао балканске ратове преминувши марта 1912, Осман Ђикић је дао вероватно највећи допринос учешћу муслимана у ослобођењу Србије у балканским ратовима.

Алија Казазић, такође један од припадника мостарске муслиманске омладине и српски добровољац, написао је текст „Зашто смо ми муслимани ишли у српску војску“.²³ У овом тексту он групу окупљену око песника Османа Ђикића истиче као главни стожер, „млађих и напреднијих људи међу муслиманима који су се изјаснили за српство“ као и „једини пут да се одупру штетним страним утицајима“ мислећи пре свега на Аустроугарску која је, како сам каже, „после анексије почела са применом вековног средства: завади па владај“.²⁴ Након избијања Балканског рата у коме су се Срби нашли насупрот муслиманској Турској, Аустрија је сматрала да ће се и група Османа Ђикића природно распасти. Међутим, то се није догодило јер су, како каже Казазић „њени припадници ставили нацију изнад вере. И не само то, већ су

²¹ Јосип Лешић, *Осман Ђикић, Сабрана дјела*, Сарајево 1971, 12.

²² Хамза Хумо, *нав. дело*, 437.

²³ Алија Казазић, „Зашто смо ми муслимани ишли у српску војску“, *Добровољци у ратовима 1912–1918: доживљаји и сећања*, бр. 1, прир. Радивој Кашанин, Београд 1971, 119–120.

²⁴ Исто, 119.

се – каже – у војсци Србије и Црне Горе нашли као добровољци и босански муслимани.²⁵ Овде он наводи имена неколицине њих међу којима извесног Абаза Биједића за кога каже да је дошао чак из Калифорније, напустивши добар посао, да се бори за Тарабош и Скадар.²⁶ И заиста, под Скадром се 1913. године борио уз црногорску војску и један добровољачки одред у коме се помиње и Абаз Биједић родом из села Бихова код Требиња, који је у помоћ својој браћи дошао чак из Америке.²⁷ У исто време, како наводи Казазић, за Србију су пошли Мустафа Голубић, Хасан Ребац и Ђулага Буковац. Хасан Ребац, из угледне мостарске породице, борац против аустроугарске окупације Босне, Србин по националности, муслиман по вери и Југословен по опредељењу, касније службеник Министарства вера у Краљевини СХС, био је један од припадника Скерлићеве омладине и следбеника његовог покрета. Заједно са супругом Аницом Савић Ребац, познатом српском књижевницом, историчарком филозофије и професором универзитета, припадао је слоју образованих људи који су по завршетку свога школовања на страни донели нове просвећене и напредне погледе о новом и праведнијем друштвеном уређењу, слози и социјалној правди уз, у исто време, бунтовничке и револуционарне идеје о националном ослобођењу и јединству. Као добар познавалац прилика, бавио се питањима Срба муслимана пре свега у Босни и Херцеговини, међутим иако творац изјаве да „ни у једном делу нашег народа немамо више очуваних српских расних одлика и особина, више очуваних старих српских прехришћанских обичаја, навика и наклоности него што их има код Срба муслиманске вере“, често је, нарочито у периоду између два рата, бивао критички настројен, вероватно и са правом, према поступцима своје православне браћезавршавајући једно своје предавање речима: „Ако неувиђавност православних Срба буде и даље потрајала, треба рачунати са тим да ће муслимани отићи на другу страну, куда их маме и где су им широм отворили врата.“²⁸ Треба имати у виду да су ово биле речи изговорене из уста једног муслиманског комите, добровољца у балканским ратовима, хероја и инвалида герилског рата, осведоченог борца за српску ствар. И он, као и Казазић, истиче Османа Ђикића и његов покрет; покрет око кога се окупљала муслиманска омладина која је себе престала називати србофилском и усвојила прави назив Срба муслиманске вере. Аустрија која је, како истиче Ребац, на све начине покушавала да спречи ову појаву код босанских муслимана и њихових првака својом пропагандом „српски народ“ за наше православље, „хрватски народ“ за наше католике и „муслимански народ“ за наше муслимане, успела је у својој намери код свих осим код групе Османа Ђикића.²⁹ Из ове

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ *Spotenik*, књ. СХХХI, Beograd 1991, 277.

²⁸ Хасан М. Ребац, „Срби муслиманске вере у Босни и Херцеговини (политичка прошлост)“, *Летопис Матице српске*, књ. 306, св. 2–3, Нови Сад 1925, 118.

²⁹ Исто, 114.

групе, у предвечерје Балканског рата, одлазили су муслимански добровољци у борбу за ослобођење Србије. Што се пак Ђулаге Буковца тиче, Казацић каже да се он заправо осећао Хрватом, али да је после атентата на Цуваја прешао у Београд, још пре почетка Балканског рата.³⁰

Драгољуб Савић, још један млади добровољац у Танкосићевом логору, у својим сећањима описује већ поменути четнички логор за регрутовање и обуку нових четника у који је, како наводи, похрлила омладина што из Србије што из Босне и Херцеговине, без обзира на веру и нацију, па су се тако у логору од муслимана нашли, осим Мустафе Голубића и Хасана Ребца, и Мухамед Мехмедбашаић, такође из Стоца у Босни, касније један од учесника сарајевског атентата, Мехмед Ћишић, касније дипломата Краљевине Југославије, Смајо Феровић, трговац, а касније муслимански наредник у комитама.³¹ Са Мустафом Голубићем у доба Балканског рата четовао је и извесни Незир Налић из Жепча³² као и Ибрахим Балта, још један херцеговачки Србин муслиман који је у Другом балканском рату четовао у одреду војводе Војина Вука Поповића када је у последњој борби код Дуката и погинуо. У његовом некрологу стоји да рахметли Ибрахим није имао ни осредњег образовања, да је по занимању био тежак, али да је „ипак схватио национални карактер савезничког рата против Турске. Његово јако религиозно осећање није га могло задржати у моменту када су се његова једнокрвна браћа спремала да освете национални пораз косовски...“³³ Ипак, да у ослобођењу Србије нису учествовали само босанско-херцеговачки муслимани сведочи и пример наредника Рахмана Садиковића из Сијарине у топличком округу који је, како пак у његовом некрологу стоји, „био један од најодличнијих подофицира у 1. пешадијском пуку Милоша Великог 1. позива. Рат га је затекао као поднаредника, али је јунаштво које је показао и неустрашивост са којом је срљао тамо где је најопасније, донели су му брзо и чин наредника и одликовање медаљом за храброст. У низу борби против Турака на Куманову, Прилепу и Битољу, као и против Бугара на Злетовској реци и Брегалници, наредник Рахман стекао је име највећег јунака у пуку. Кад је недавно пао смртно погођен код карауле према Штипу оплакао га је цео пук. Зажалили су за њим сви, од команданта пука до последњих ре-

³⁰ Алија Казацић, нав. дело, 119. И заиста, таква лутања босанскохерцеговачких муслимана у датом тренутку и окружењу уз обилно вођену пропаганду са различитих страна могу се сасвим разумети, нарочито ако се има у виду да верски фактор који је код Срба и Хрвата у Босни олакшавао и свакако утицао на националну идентификацију, код муслимана није могао бити пресудан, поготову имајући у виду одсуство матице у коју би се загледали. Чак је и Хасан Ребац у раној младости једно кратко време био опредељен као Хрват док је најпознатији пример лутања и унутрашње борбе пружио Савфет-бег Башагић, на крају се ипак изјаснивши за хрватство.

³¹ Драгољуб Савић, *Драгољуб Џилић Стриц објављује рат Турској 1912*, Добровољци у ратовима 1912–1918: доживљаји и сећања, бр. 1, прир. Радивој Кашанин, Београд 1971, 45.

³² Издавао лист *SILLAH*. Лист је излазио током школских празника 1900–1910. (према подацима Налићевих зналаца) (*Vijesnik bibliotekara Hrvatske*, 4, Zagreb 1951, 80).

³³ *Балкански рат 1912–1913. у слици и речи*, бр. 25, 399.

дова јер су се сви дичили овим српским јунаком муслиманом.³⁴ Такође, треба поменути и значајан допринос Ахмеда Адемовића, Рома из Лесковца, који је у Првом балканском рату учествовао као трубач и борац у српској војсци, а кога многи сматрају једним од најзаслужнијих за победу у Кумановској бици. Наиме, и данас живи легенда о Адемовићу који се у жеку битке ушуњао на турску страну и својом трубом турској војсци одсвирао повлачење, а српској напад. За овај храбар подвиг Ахмед Адемовић је одликован Карађорђевоом звездом коју, кажу, није скидао до краја живота.³⁵

Било је такође и таквих примера као што је случај доктора Хамдије Карамехмедовића, лекара из Требиња и бечког ђака који се, иако отворено српски оријентисан, у Првом балканском рату пријавио као добровољац на страни Турске из, како је говорио „идеолошких побуда као муслиман“. У Другом балканском рату пак, јавио се поново као добровољац, али овога пута на страни Србије против Бугарске, зашта је од Србије добио и одликовање.

Чињеница је да су сами наши муслимани, обично подвргнути великим притисцима окружења, често водили унутрашње борбе са самима собом управљајући поглед ка различитим странама, тражећи своје место под балканским сунцем. На том путу, умели су да буду занесени, али и много пута разочарани којој год страни да су се, у потрази за својом балканском будућношћу, окренули. Чињеница је такође, да је муслимана, и активних и посредних учесника у ослобођењу Србије било, као што је чињеница да тај покрет, из бројних, што намерних што несмотрених поступака различитих страна у окружењу, није био масован. Иако је још Доситеј Обрадовић писао о заједништву наших народа, иако је и Вук Караџић делио исту концепцију по овом питању са Доситејем; иако су се појединци попут Миће Љубибратића, иницијатора више акција у правцу придобијања муслимана и првог преводиоца Кур'ана на српски језик, током читавог 19. века активно залагали за ово заједништво, све до аустроугарске окупације Босне и Херцеговине успеси српских националних акција за политичко и национално придобијање муслимана били су више него минимални. Све до тог тренутка, без обзира на буне и устанке које су босански муслимани повремено подизали против османске државе, она им је била гарант опстанка и повлашћеног положаја. Старије генерације, ни након аустроугарске окупације, нису могле снаге да се прилагоде новонасталој ситуацији и ослободе жала за „добрим старим временима“. Самим тим нису ни желеле ни могле да се национално идентификују са било којим од народа у окружењу. Са друге стране, део млађег нараштаја, и то пре свега школоване омладине, нашао је начин и аргументе да пред собом и за себе разведе Гордијев чвор ислама одвојивши своје верско од националног утемељења и отишавши на крају, у вери и за нацију, све до српских четничких добровољаца. Иако се данас ова појава муслиманских четничких добровољаца не оспорава, за велики број муслимана, нарочито оних бошњачке

³⁴ Балкански рат 1912–1913. у слици и речи, бр. 30, 497.

³⁵ <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Ahmed-odsvirao-kraj-Turaka-na-Balkanu.lt.html>

оријентације „она је нешто што се коси са сваком логиком и здравим разумом“. Да ли се коси или је баш у складу са њима, тешко да ће наука бити та која ће дати коначан одговор, већ искључиво унутрашњи глас и осећај у души сваког појединца. А како су се наши муслимани осећали у овом балканском лонцу, можда најбоље показују речи Шукрије Куртовића, српског официера добровољца из Првог светског рата и аутора студије *О национализовању муслимана* (Сарајево 1914), када описује своја осећања при паду Једрена: „Ја сам се веселио“ – каже Куртовић – „док је мој национални истомишљеник Хаџи Хамид Сврзо плакао као мало дијете. Ја онда у томе нисам видио никакве штете за босанске муслимане. Налазио сам да ће у слободној Србији, односно Југославији, бити остварено потпуно братство.“ У прокламацији краља Петра I Карађорђевића објављеној српском народу у Нишу 5. октобра 1912. године између осталог стоји: „Моја ће војска у Старој Србији поред хришћана затећи и Србе муслимане који су нама тако исто драги, а с њима и Арбанасе, хришћане и муслимане, с којима наш народ живи заједно већ хиљаду и три стотине година, обично делећи с њима срећу и несрећу. Ми им свима носимо слободу, братство и једнакост у свему са Србима.“³⁶ И заиста, то је било време када се веровало у заједништво; време у коме је непријатељ био један, заједнички, страни а не унутрашњи. Време када је мит почињао да прераста у стварност.

Закључак

Први балкански рат, између осталог, носио је и карактер верског сукоба између хришћанских, православних земаља Балкана и муслиманске Османске царевине. Доживљаван је као рат крста и полумесеца у коме су подјармљени балкански народи желели коначно да се ослободе вишевековне муслиманске власти на својим територијама. У тим сукобима активно је са једне стране учествовала редовна српска војска, али и српски четнички покрет састављен од добровољаца. Оно што је карактеристично је да се међу овим добровољцима нашао и један број муслимана. Почев од најпознатијег међу њима, Мустафе Голубића, сви они су се изјашњавали као Срби муслимани и гледајући на Србију као на сопствену матицу, били су потпуно одани циљу њеног ослобођења од турске власти. Углавном су то били школовани омладинци пореклом из Босне и Херцеговине која је у време њиховог стасаванња била најпре окупирана, а 1908. године и анектирана од стране Аустроугарске монархије. Оваква ситуација у покрајини утицала је на све три конфесије, а највише је њоме био погођен муслимански елемент. Без икаквог ослонаца са стране, навикнути на живот унутар османског друштва и исламског културног круга, дубоко укорењени у вери и традицији без жеље да из ње изађу, све више су се затварали у себе или исељавали за Турску. Ипак, млађе генера-

³⁶ „Српском народу“, прокламација краља Петра I Карађорђевића, у: *Српске новине*, 6. октобар 1912.

ције, пре свега школована омладина која се понајвише окупљала око песника Османа Ђикића и његових идеја о Србима муслиманске вере, није се хтела препустити очајању и апатији. Са идејом да исти језик значи и исто порекло, да рађа исти национални и културни полет и дух, придружили су се својој православној браћи у балканским ратовима за ослобођење и рађање нове заједничке државе.

Jovana D. Šaljić

MOSLEMS IN THE LIBERATION OF SERBIA (1912/1913). FROM MYTH TO REALITY

Summary: First Balkan War, among other things, had also the character of religious conflict between Christian, Orthodox Balkan countries and Muslim Ottoman Empire. It was perceived as a war between cross and the crescent in which downtrodden Balkan folks wanted to finally get rid of the centuries-long Muslim rule on their territory. In these conflicts participated not only Serbian regular troops but also Serbian chetnik movement composed of volunteers. What is interesting is that among the volunteers was a certain number of Muslims. Starting with the most famous among them, Mustafa Golubic, all of them identified themselves as Muslims and Serbs, and seeing Serbia as their own homeland, they were completely loyal to its liberation from the Ottoman rule. Most of them were educated youths originating from Bosnia and Herzegovina which was, during their maturing, first occupied and then in 1908th annexed by the Austro-Hungarian Empire. The situation in the province has affected all three religions but the most affected was the Moslem element. With no support from aside, used to a life within Ottoman society and Islamic cultural circle, deeply rooted in the faith and tradition with no desire to adapt to a new situation, they have closed even more or started moving to Turkey. Nevertheless, the younger generation, especially educated youth who mostly gathered around the poet Osman Djikic and his ideas about the Serbs of Muslim faith, did not wanted to give into despair and apathy. With the idea that the same language means the same origin, and gives rise to the same national and cultural enthusiasm and spirit, they joined their Orthodox brothers in the Balkan wars for liberation and the birth of a new common state.

Keywords: The Balkan wars, Moslems, the chetnik movement, Mustafa Golubić, Osman Đikić, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Turkey, Austro Hungary

Мустафа Голубић

Осман Ђикић

Авдо Карабеговић

Хасан Ребац са супругом Аницом Савић Ребац

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(497.11:540)"18/19"(082)
355.48(497)"1912/1913"(082)
94(497.11)"18/19"(082)

ПРВИ балкански рат 1912/1913. године:
друштвени и цивилизацијски смисао
(поводом стогодишњице ослобођења Старе
Србије и Македоније 1912) (2012 ; Прохор
Пчињски)

Први балкански рат 1912/1913. године:
друштвени и цивилизацијски смисао :
(поводом стогодишњице ослобођења
Старе Србије и Македоније 1912). Књ.
1 / приредио Александар Растовић. -
Ниш : Филозофски факултет, 2013 (Ниш
: Scero print). - 536 стр. : илустр. ; 24 см. -
(Библиотека Научни скупови / Филозофски
факултет)

На спор. насл. стр.: The First Balkan war:
Social and Cultural meaning. - Резимеи на
срп. и енгл. језику. - Тираж 400. - Стр.
13-14: Предговор / Славенко Терзић. -
Напомене и библиографске референце уз
текст.

ISBN 978-86-7379-289-7

а) Први балкански рат 1912-1913 - Зборници
б) Међународни односи - Србија - 19в-20в -
Зборници с) Међународни односи - Турска -
19в-20в - Зборници d) Балканске државе -
Војна историја - 1912-1913 - Зборници е)
Србија - Историја - 19в-20в - Зборници
COBISS.SR-ID 199512332